

i ke dvěma zahraničním případům. Závěrem autoři vyzdvihují progresivní znaky v podobě výrazných flankovacích prvků a čtverhranných baštovitých výběžků v husitských leženích u Bechyně a Nového Hradu u Kunratic, k nimž lze analogie nalézt až v 16. století. Za bezpečný doklad nasazení lafetových zbraní k obraně fortifikace autoři považují obléhací pevnůstku u hradu Lichnice z let 1428-1429.

Výklad v první části knihy se ponejvíce váže k 19 lokalitám prvního oddílu Katalogu. Jeho hesla a stejně tak i tři položky druhého oddílu mají stejnou skladbu čtyř částí označených římskými číslicemi. V první z nich autoři představují a konfrontují názory dosavadní literatury, při čemž místy upozorňují na jejich přednosti i slabiny, a to většinou s přihlédnutím ke svědectvím pramenů. V druhé části obdobně zaznamenávají nálezové zprávy či články o reliktech obléhacích prací a jejich případném geodeticko-topografickém průzkumu. K celkovému topografickému kontextu obléhaných fortifikací se zvláštním zřetelem k polohám výhodným pro jejich dobývání autoři přihlížejí ve třetí části, zatímco v poslední čtvrté části připojují vlastní interpretaci zjištěných reliktnů. Situační plánky a mapy, dále též geodetické zaměření a situační kresby autoři až na tři výjimky zpracovali sami a podle shodných měřítek, což nejvíce ocení badatelé, kteří by zamýšleli ve výzkumu pokračovat.

Závěr může být stručný: husitské bádání bylo obohaceno o významné dílo základního výzkumu.

František Šmahel

Pavína CERMANOVÁ – Jaroslav SVÁTEK – Václav ŽŮREK –
Vojtěch BAŽANT

Přenos vědění. Osudy čtyř bestsellerů v pozdně středověkých českých zemích

(= Studie a prameny k dějinám myšlení v českých zemích, svazek 22)

Praha, Filosofia 2021, 701 s., ISBN 978-80-7007-683-5.

Věnuje-li současné tuzemské bádání pozornost středověkým literárním dílům a jejich materiálním nosičům, rukopisům, zaměřuje se zpravidla na původní tvorbu domácích autorů, jejíž velká část se zatím stále nedočkala základního zpracování, natož edičního zpřístupnění. Autoři recenzované publikace však těžištěm svého studia učinili čtyři latinské spisy, jež vznikly v době od přelomu 12. století do počátku 14. století v různých koutech Evropy a součástí literárního života v českých zemích se staly tím, že zde byly opisovány, užívány a různými způsoby dále recipovány.

Pavlna Cermanová soustředila svůj zájem na pseudoaristotelský list *Secretum secretorum*, v němž proslulý řecký filozof předává Alexandrovi Velikému soubor naučení, který mu má usnadnit cestu k vládě nad světem (dílo bylo původně sepsáno arabsky v 10. století, v Evropě však bylo známo v latinských překladech Jana ze Sevilly a Filipa z Tripolisu). Jaroslav Svátek si za předmět výzkumu zvolil *Elucidarium* Honoria Augustodunensis, katechetickou příručku, jež formou fiktivního dialogu žáka s učitelem seznamovala čtenáře s odpověďmi na otázky o Bohu, církvi a věčném životě, odrážejícími stav teologických diskuzí kolem roku 1100. Václav Žůrek v knize představil problematiku *Liber de moribus hominum et officiis nobilium sive super ludum scaccorum* Jakuba z Cessole (poč. 14. století), alegorického výkladu šachové hry, ilustrujícího na příbězích s antickou tematikou ctnosti zástupců různých složek středověké společnosti. Konečně Vojtěch Bažant se zabíral *Kronikou papežů a císařů* Martina z Opavy (*Chronicon pontificum et imperatorum* zvané též *Martiniana*), jejíž náplní jsou události vlády císařů a papežů od Octaviana Augusta a Ježíše Krista do roku 1268/1271.

Jak je z předchozího patrné, zvolené prameny se vyznačují žánrovou pestroostí, současně je však spojují dvě stěžejní charakteristiky: Na jedné straně jde o spisy, které záhy po svém vzniku dosáhly u čtenářů takové obliby, že se do dnešních dnů dochovaly ve stovkách rukopisů, a lze je proto téměř bez nadsázky označit za středověké bestsellery. Všechny se také ještě ve středověku dočkaly vernakulárních zpracování, mimo jiné ve staré češtině. Na straně druhé je pro tato díla příznačná snaha obsáhnout a srozumitelným způsobem předat souhrn vědění v určité oblasti: *Secretum secretorum* nabízí poučení o státovědě, zdravotědě, astrologii, alchymii i magii, *Elucidarium* zpřístupňuje základy křesťanské věrouky, *Liber de moribus hominum* vysvětluje pravidla správného fungování společnosti a kronika Martina z Opavy podává chronologický přehled o dějinách církevní a světské moci. Pro literaturu vyznačující se implicitním či explicitním úsilím o přenos určitého vědění od středověkého autora ke čtenáři zavádí recenzovaná publikace nový termín „knihy vědecké“ (srov. s. 26). Za cíl si pak klade postihnout, jak proces přenosu vědění obsaženého v těchto knihách probíhal v prostředí středověkých českých zemí.

Jako hlavní prostředek k dosažení tohoto cíle posloužila badatelům z Centra mediévistických studií mnohovrstevnatá analýza dochovaných rukopisů čtveřice bestsellerů. První krok jejich výzkumu proto spočíval v sestavení korpusu relevantních rukopisných záznamů sledovaných děl. Do něj byly zahrnuty nejen kodexy bohemikální provenience, ale také ty, které vznikly jinde a teprve následně se staly součástí českého kulturního prostoru. U každého z vybraných děl byly identifikovány

vány desítky rukopisů obsahujících celý nebo částečný záznam jejich textu – největší počet opisů byl zjištěn u spisu *Secretum secretorum* (60 včetně částí a fragmentů jeho textu), nejmenší u *Liber de moribus hominum* Jakuba z Cessole (23), u zbylých dvou děl čítá seznam rukopisů 34 (kronika Martina z Opavy) a 38 (*Elucidarium*) položek. Jako zvláštní skupina pak byly vyčleněny rukopisy s vernakulárním zpracováním textu bestsellerů.

Z chronologie dochovaných záznamů jednoznačně vyplynulo, že všechna čtyři díla do literární krajiny českých zemí výrazněji vstoupila až od poloviny 14. století (v souvislosti se založením pražské univerzity), přičemž trend navyšování počtu jejich dochovaných opisů vytrval až do konce druhého desetiletí 15. století. Jako prostředí nakloněné šíření knih vědění však autoři publikace vyzdvihli také dvůr Václava II., v souvislosti s nímž byl v Čechách poprvé zachycen výskyt pojednání *Secretum secretorum* a kroniky Martina z Opavy.

Co bylo důvodem šíření a obliby uvedených děl v našem prostoru, naznačil výzkum kodikologického kontextu jednotlivých rukopisných záznamů, tedy textů, v jejichž doprovodu se bestsellery opisovaly. Vzhledem k množství rukopisů skýtá nejvíce indicií k zodpovězení této otázky kontext dochování spisu *Secretum secretorum*. Jeho zdravotněná část se jako jediná ze sledovaných pramenů stala předmětem výuky na pražské univerzitě, byť nikoliv v rámci základních povinných kurzů. Jako celek však bylo dílo patrně využíváno také k výuce na nižších školách a k sebevzdělávání duchovních a kazatelů. Kromě toho se také šířilo ve společnosti jiných literárních výtvorů o Alexandrovi Velikém a vůbec v blízkosti spisů, které vyprávějí příběhy o antických dějinách, mytologii a učencích, jako byly *Gesta Romanorum*, pseudo-Burleyův *Liber de vita et moribus philosophorum antiquorum*, pseudo-Bernardova *Epistola de cura rei familiaris*, *Formula vitae honestae* Martina z Bragy nebo *Breviloquium de virtutibus antiquorum principum et philosophorum* Jana z Walesu. Jedním z významných zjištění, které recenzovaná kniha přináší, je tak vymezení širší skupiny textů, jež se ve středověkých Čechách hojně opisovaly pospolu či ve stejných prostředích a čtenářům předkládaly přístupná zpracování antických látek s moralizujícím výkladem o středověké společnosti. Ještě silnější pozici než *Secretum secretorum* mezi nimi zaujímal další z čtveřice pramenů – *Liber de moribus hominum* Jakuba z Cessole.

Na základě analýzy vlastnických poznámek, čtenářských glos, vsuvek, komentářů, textu děl a jeho úprav (včetně vizuálních pomůcek organizace jeho obsahu) se autoři recenzované knihy snažili postihnout sociální rozměr existence konkrétních rukopisných záznamů v historickém kontextu, jinými slovy interakci lidí

s dochovanými rukopisy. Zjišťovali, jací majitelé si opisy pořizovali, v jakém čtenářském prostředí díla nacházela odezvu, k jakým změnám v jejich textu či struktuře přikročili písaři a jak s textem zacházeli konkrétní čtenáři. Na charakteru čtenářských poznámek dochovaných na okraji bohemikálních rukopisů *Liber de moribus hominum* je např. ukázáno, že dílo bylo v Čechách čteno jako antologie příběhů o antických filosofech a vládčích, z níž mohli uživatelé čerpat základní poučení o antických reáliích. Zatímco samotnou existenci opisů vybraných pramenů tak lze vnímat jako doklad jejich pasivní recepce, motivované snahou uživatelů o nabytí vědomostí, stopy, které po sobě čtenáři v některých kodexech zanechali, jsou známkami aktivní recepce knih vědění, a tím i svědectvím o úspěšném dovršení zkoumaného přenosu vědění.

Za jeho další fázi badatelé považují druhý život bestsellerů v jiných středověkých dílech, pro něž sloužily jako prameny nebo předlohy. Přesvědčivě dokládají, že tímto způsobem (ve funkci předlohy či pramene) se čtveřice sledovaných textů stala součástí živé písemné kultury českých zemí již ve druhé polovině 14. století. Současně upozorňují, že jakoukoliv identifikaci předloh a pramenů středověkých děl je nutné zakládat na důkladné textové analýze, aby byla spolehlivá. Varováním před špatnou praxí mohou být omyly, které se v odborné literatuře rozšířily v souvislosti s *Kronikou papežů a císařů* Martina z Opavy. Vojtěch Bažant ve své části o pozdější recepci bestsellerů připomíná, že Martinova kronika byla pro svou autoritu již ve středověku zaměňována s jinými (nejen) historiografickými díly a že se její název v evropském i českém prostředí užíval jak pro dílo samotné, tak i pro označení celého žánru papežsko-císařských kronik. V důsledku toho je zapotřebí počítat s tím, že i explicitní zmínky o Martinově kronice ve středověkých textech často odkazují na jiná podobně zaměřená díla, a jejich relevanci je proto zapotřebí ověřovat podrobným textovým srovnáním. Ačkoliv na tuto skutečnost poukázal již výzkum Ladislava Duška, domácí odbornou literaturou stále nebyla dostatečně reflektována, v důsledku čehož se i v novějších (především syntetických) pracích tradují mylné domněnky o vlivu Martinova díla na pozdější domácí historiografii (srov. s. 559–565).

Specifický druh recepce středověkých literárních děl představovala jejich vernakularizace. Do zkoumání tohoto komplexního jevu soudobého literárního života na příkladu sledovaných textů byly zahrnuty nejen překlady latinských originálů, ale také jejich přepracování či adaptace v textu jiných děl. Sestavení korpusu dochovaných rukopisů vernakulárních verzí bestsellerů vedlo ke zjištění, že se z doby do konce 15. století dochovaly pouhé jednotky záznamů vernakulárních zpraco-

vání (oproti desítkám záznamů latinských originálů). Ačkoliv se mezi nimi nacházejí jazykové verze české i německé, ukázalo se, že německá zpracování sledovaných textů v českých zemích nevznikala, nýbrž se do nich dostávala jako importy, které zde byly čteny a opisovány. Největší zájem o vernakulární recepci lze konstatovat u kroniky Martina z Opavy, jež byla ve staré češtině adaptována hned dvakrát, jednou v rámci světové kroniky Vavřince z Březové a podruhé v kronice Beneše z Hořovic zvané *Martimiani*.

U spisů *Elucidarium* a *Liber de moribus hominum* se dochovalo po jednom překladu do staré češtiny, přičemž text obou vernakulárních verzí se od originálu do značné míry liší. Staročeský Lucidář vznikl na základě německého překladu a v závislosti na tom se jeho obsah posunul od katechetické příručky k encyklopedii. *Liber de moribus hominum* Jakuba z Cessole svébytným způsobem přepracoval Tomáš Štítný ze Štítného. V jeho *Knížkách o šáších* byly mnohé části latinské předlohy (zejména antická exempla) vypuštěny a místo nich byly doplněny jiné, následkem čehož dílo nabylo charakteru knížecího zrcadla pro urozené. O existenci středověkého překladu spisu *Secretum secretorum* do češtiny se dochovala pouze zmínka, dvě známá vernakulární zpracování pocházejí až z 16. století. Nad vytěženým souborem staročeských textů se autoři důvodně ptají, zda dokládá úspěšné nebo naopak neúspěšné pokusy o vernakularizaci literatury a do jaké míry vypovídá o souvislosti mezi vernakularizací a laicizací literatury skutečnost, že se recepci latinských verzí bestsellerů laickými čtenáři nepodařilo prokázat.

Recenzovaná kniha přináší podrobné, důkladným studiem podložené a přesto velmi čtivě napsané vyprávění o osudu čtyř textů, jež hrály v literárním životě středověké Evropy i českých zemí důležitou úlohu. Vhodný výběr pramenů autorům umožnil, aby příběh textů před jejich příchodem na naše území opřeli o důležitá zjištění moderního zahraničního bádání a své síly plně vynaložili na zpracování jeho dosud málo známého pokračování v Čechách. Zčásti se přitom vydali po stopách Anežky Vidmanové, která by si tuto objevnou knihu jistě přečetla s chutí (být by současně opravila některé chyby v latinských prepisech a spojeních).

Propojením studia latinských i vernakulárních verzí sledovaných textů se Pavlíně Cermanové, Jaroslavu Svátkovi, Václavu Žůrkovi a Vojtěchu Bažantovi podařilo překonat bariéru, před níž se předchozí domácí bádání zpravidla zastavilo, a dospět k nastolení nových otázek o celkovém vývoji a charakteru literárního života v českém středověku. K jejich zodpovězení bude zapotřebí dalších podobně zaměřených studií, k nimž snad recenzovaná publikace bude inspirovat.

Anna Pumprová